

HET LAND VAN HERLE

*Tijdschrift en contactorgaan
voor beoefenaars en vrienden van de historie van oostelijk Zuidlimburg*

De put „IGGEN KLOK” in de Geleenstraat

De put „Iggen Klok”, gelegen vóór het huidige herenmodemagazijn van de fa. Ferd. Busch in de Geleenstraat¹⁾, wordt in de Heerlense archieven genoemd in het jaar 1679, bij de verkoop van het huis „Op den Put” gelegen in de „Geleenstraedt”²⁾. Toch mogen we aannemen, dat hij van oudere datum stamt. De naamgeving „Iggen Klok” is van latere tijd. In 1819 werd het pand „Achter den Put”, thans het noordoostelijk hoekpunt Saroleastraat-Geleenstraat, aangekocht door de klokkenmaker Muller, die het omdoopte in: „Het huis in de Gouden Klok”. In de volksmond sprak men echter van het huis „Iggen Klok”. Rond de eeuwwisseling wordt het pand ook wel eens aangeduid onder de benaming: „de Put bij kapelaan Schatten”.

Uit de onderhoudsrekeningen van het begin van de 19e eeuw zou afgeleid kunnen worden, dat het een open waterput moet zijn geweest. De uitgaven hebben alle betrekking op kleinere reparatie- en herstellingswerkzaamheden. Zo ontving het gemeentebestuur op 10 juli 1815 een nota groot „20,50 francs” van Henri Robroek, aannemer, voor levering van materialen: „servans a la reparation du puis situé rue dela Geleenstraat”. Hiervoor waren 20 voet eiken stammen en verschillende eiken planken benodigd, waarvoor 8,50 franken in rekening gebracht werden; voor kalk en stenen betaalde men 3,25 fr., terwijl de metselaar Keularts en de timmerman Louppen aan loon respectievelijk 6,50 fr. en 2,25 fr. ontvingen.³⁾

In 1819 kreeg de put een geheel nieuwe rol en werd tevens weer in een deugdelijke staat gebracht⁴⁾.

Tijdens de Belgische periode is de situering van deze put mede van belang geweest voor de huisvesting van het detachement van de Koninklijke Maréchaussée in Heerlen, dat tengevolge van de opstand een

tijdelijke uitbreiding onderging. De oprichting van het Wapen der Kon. Maréchaussée⁵⁾ had tot gevolg, dat op 11 mei 1815 te Maastricht een Compagnie van dit Wapen haar hoofdkwartier kreeg, met als werkterrein het toenmalige Departement van de Nedermaas. Ook te Heerlen werd een detachmentement hiervan geleverd⁶⁾. Vooral de rumoerige tijd van de Belgische Opstand (1830-1839) bezorgde deze politietroepen handen vol werk, mede door het in twee delen uiteenvallen van het Nedermaasse territorium, dat, zoals bekend mag worden verondersteld, de beide Limburgen omvatte. De opstand breidde zich snel uit en sloeg eveneens over naar het Nederlandse deel van het Departement. Om vooral in dit deel de orde en de rust te kunnen handhaven, was uitbreiding van de detachementen noodzakelijk⁷⁾. Op een vraag van de „Distrikts- en Militaire Kommissaris van het distrikt Maastricht regter Maasoever” te Valkenburg, waarin voor deze sterktoename een onderdak gevraagd werd, deelde de burgemeester van Heerlen, J. W. Lintjens, mede: „...dat na mij alle moeite gegeven te hebben, om een geschikt lokaal voor eene kazerne voor de alhier gestationeerde brigade gendarmen uitvindig te maken, ik eindelijk een zeer geschikt lokaal alhier daartoe gevonden heb, hetwelk is, het huis genaamd in de Gouden Klok, gelegen in het dorp van Heerlen op de Landstraat, hetwelk vroeger het grootste logement alhier is geweest. Dit huis heeft zes boven- en vijf beneden-kamers, mooie en bekwame stallingen om ruim negen paarden te kunnen plaatsen, eenen moestuin achter het huis, met muuren omgeven, eene mooie mistplaats en twee opvaart-poorten, *eenen put voor het huis*, en overigens alle gerieflijkheden, welke men verlangen kan.

Dit lokaal kan met den 15 Maart 1836 betrokken worden en wat de jaarlijksche huurprijs aangaat, deze vermeen ik wel deselve te zullen wezen als die, welke tot hieraan voor de kazerne betaald is geworden”⁸⁾.

Niet alleen de jeugdbaldadigheid, doch ook de ingebruikname van het pand als kazerne voor de Maréchaussée, zullen van invloed zijn geweest op de overdekking van de put in 1837. De metselaar Nicolaas Jabigs uit Heerlen voerde het werk uit voor de prijs van 12,41 franken. Hij zelf werkte er 2 dagen aan terwijl hij gedurende 1 dag door 3 personen werd geassisteerd, tegen een vergoeding van 1,20 fr. per dag. In totaal benodigde men 200 bakstenen, die 2 fr. per 100 hebben gekost; voor kalkverbruik berekende men een bedrag van 2 fr.⁹⁾. Deze som werd op 26 januari 1838 aan Jabigs ter hand gesteld.

Het jaar 1865 bracht wederom een verandering in de toestand. Het bleek, dat het waterpeil niet meer aan de gestelde eisen voldeed. De metselaar C. J. Oostwegel uit Heerlen kreeg daarom opdracht van het gemeentebestuur de put verder uit te diepen, zodat hij ten allen tijde vier voet water diende te houden. Samen met het verrichten van de benodigde herstellingswerkzaamheden, was hiermee een bedrag gemoeid van f 81,—¹⁰⁾.

Geleenstraat omstreeks 1902.

Het gemeentebestuur van Heerlen verstrekte het jaar daarop, 1866, de opdracht aan de koperslager Peter Plum om op de put een pomp te plaatsen. Men trok hiervoor uit een bedrag van f 136,12; twee ijzeren staven werden geleverd voor f 6,31 terwijl voor „verteer en verdienst” een bedrag van f 15,— in rekening gebracht werd. De totaalkosten bedroegen f 157,43, een vrij hoog bedrag voor die tijd ¹¹⁾. Plum verplichtte men echter zich gedurende een vol jaar garant te stellen voor eventuele fouten in het materiaal en op de eerste aanzegging van de bevoegde instanties alle herstellingen aan te brengen welke door een „slechte bewerking” zouden ontstaan. De hiervan opgemaakte verklaring dagtekent van 20 december 1866 ¹²⁾.

Bij de inwerkingstelling van het gemeentelijk waterleidingnet in 1908 is de pomp verwijderd en de put gedempt.

J. H. N. BOLLEN

Noten:

- 1) P. Peters, *Uit Heerlens verleden. Grensstenen. Drinkwater*; in: de Maasgouw 1923, 22.
- 2) Minuten Bogermannus, 11 oktober 1679, GAH.
- 3) Rekeningen gemeente Heerlen 1815, mandaten; RAL.
- 4) idem 1819; RAL.
- 5) Besluit Souvereine Vorst van 26 oktober 1814, nr 498.
- 6) *Beknopt overzicht van de geschiedenis der 2e Divisie Koninklijke Maré-chaussée*; z.pl., z.j., 9.
- 7) idem, 10.
- 8) Uitgaande Correspondentie 1836, 23 november; GAH.
De in de tekst opgenomen datum van ingang der huurovereenkomst moet natuurlijk 15 maart 1837 zijn.
- 9) Rekeningen gemeente Heerlen, 1837, mandaten; RAL.
- 10) idem 1865; GAH.
- 11) idem 1866; GAH.
- 12) Rekeningen gemeente Heerlen, 1866; bijlage bij de mandaat nr 310, hoofdstuk II, artikel 4; GAH.

De hoogste bestuursvorm bij de Eburonen

Het bericht, dat de Griekse schrijver Strabo¹⁾ over de staatsinstellingen van de Belgen geeft, luidt aldus: De meeste staatsvormen waren aristocratisch; dus een groep vooraanstaande mannen hebben op grond van hun geboorte de macht in handen. En hij vervolgt: van oudsher kozen ze jaarlijks een leider en evenzo werd door het volk een man aangesteld om het krijgswezen te behartigen. Dus twee topfiguren staan bij de meeste stammen aan het hoofd²⁾. Bij Caesar³⁾ lezen we, dat de Gallische stam van de Haedui als hoogste ambt de „vergobretus” heeft; dit ambt wordt door één man bekleed en wel voor één jaar; de functionaris mag niet uit zijn gebied weggaan; hij heeft de bevoegdheid over leven en dood van zijn onderdanen. Verder wordt deze macht beschouwd als een „regia potestas”, dus de magistraat had de bevoegdheid zoals een „rex” die had. Wat betekent nu bij Caesar op deze plaatsen „rex”?

Een van Caesar's bevelhebbers, een zekere uit Hispania afkomstige Q. Iunius komt regelmatig bij Ambiorix⁴⁾ en hij moet dus zeer goed op de hoogte geweest zijn van het stambestuur. In de verraderlijke toespraak van Ambiorix tot o.a. deze Romein, waardoor de Romeinen ertoe gebracht werden hun kamp te verlaten, dat leidde tot de ondergang van dit legeronderdeel – ze werden n.l. door de Eburonen op hun tocht overvallen – zegt Ambiorix, dat zijn gezag van die aard is, dat zijn volk even grote bevoegdheden t.o.v. hem heeft als omgekeerd; door de volkswil ertoe gebracht, zo vertelt hij hen verder, nam hij anti-Romeinse maatregelen. Dit alles moet de Romeinen geloofwaardig in de oren hebben geklonken; derhalve kan men hier niet spreken van een despotisch, alle macht aan zich trekkend leider, hetgeen het normale beeld is, dat „rex” bij een Romein oproept. Bij de Eburonen is dan ook sprake van een „rex” in de betekenis van leider, een synoniem van „princeps” = voornaamste; zijn bevoegdheden zijn vergelijkbaar met de macht van de vroege Romeinse „reges”⁵⁾.

Zo is de macht van „vergobretus” bij de Haedui ook op te vatten: voor een jaar werd hem de macht gegeven om leiding te geven; van een soort despotisme kan bij de beide volkeren dus geen sprake zijn. Bij de Haedui en de Eburonen is dus „rex” het synoniem van aanvoerder en beide stammen behoren tot diegenen, die een aristocratische staatsvorm hebben.

Het volgende probleem, dat tot nu toe nog niet in de wetenschap aan de orde is gesteld, is, dat bij de Eburonen twee „reges” de leiding hebben. Caesar⁶⁾ zegt, dat Catuvolcus de leiding had over „het halve

deel van de Eburonen" „rex dimidiae partis Eburonum", die een onbeduidende en onaanzienlijke stam genoemd worden ⁷⁾). De omvang is dus niet groot geweest, zodat één „rex" het bestuur zonder veel moeite kon uitoefenen. Hier moet dan wel sprake zijn van de twee leiders, waar Strabo over spreekt: n.l. de politieke en de militaire leider. Het ligt dan voor de hand, dat de oude en zwakke Catuvolcus het civiele bestuur voor zijn rekening heeft genomen. Uit de samenhang bij Caesar blijkt, dat beide leiders langer dan één jaar de macht in handen hadden. Dit hoeft echter niet in tegenspraak te zijn met Strabo: de meeste stammen der Belgen, zo schrijft hij, hebben een aristocratische bestuursvorm, en hij vervolgt: zij kozen jaarlijks . . . , waar dus met „zij" ook de meeste stammen bedoeld zijn. De Eburonen kunnen behoord hebben tot de weinigen, die langer dan één jaar hun leiders in functie hadden om door deze continuïteit het bestuur effectiever te maken.

Het is evenzeer mogelijk, dat hier sprake is van twee vergobreten: behalve bij de Haedui, waar slechts één magistraat in deze functie genoemd wordt, komen deze ambtenaren ook voor bij de Santones en de Lexovii; bij dit laatste volk is zelfs sprake van twee vergobreten ⁸⁾). Tenslotte is mogelijk, dat de civiele magistraat Catuvolcus is en dat, daar er een oorlogssituatie bestaat, Ambiorix als militaire leider is gekozen ⁹⁾, die dan de belangrijkste wordt en daarom ook het meest genoemd wordt en de hoofdschuldige is in de ogen van Caesar. Het „rex dimidiae partis Eburonum" bij Caesar betekent dan: de tweede leider, die zijn aandeel heeft in de aangelegenheden van de Eburonen, in dit geval dan het civiele bestuur.

F. L. G. STENTEN

Noten:

- 1) Strabo, Geographia, IV, 4, 3, 197.
- 2) Zo ook C. Jullian, Histoire de la Gaule, II, Paris, 1909, 2e druk, pag. 46.
- 3) Caesar, De Bello Gallico, I, 16, 5; VII, 32, 3 e.v.; VII, 33, 3.
- 4) Caesar, o.c. V, 27, 1.
- 5) M. Cary, A History of Rome down to the reign of Constantine, London-Melbourne-Toronto, 1967, 2e druk, pag. 57 e.v.
- 6) Caesar, o.c. VI, 31, 4.
- 7) Caesar, o.c. V, 28, 1.
- 8) Zie Heichelheim, s.v. vergobretus, R.E. VIII, 2, kolom 1545; Rice Holmes, Caesar's Conquest of Gaul, London, 1911, 2e druk, pag. 505 en 506.
- 9) Strabo, o.c. IV, 4, 3, 197.

Het einde van de Abdij Rolduc

*V. De abdij Rolduc verlaten door haar bewoners en weer bewoond *)*

In juli 1794 was er niets van het naieve vreugdebeton te bespeuren, waarmee de komst van Dumouriez was begroet. Het bloedbewind in Parijs was in heel Europa met ontzetting aangezien. Het establishment, adel en geestelijkheid, wist wat er te wachten stond; de grote meerderheid week uit. Een stroom vluchtelingen uit de Zuidelijke Nederlanden golfde voor de Franse legers uit. Notabene de pauselijke nuntius in Brussel, Brancadoro, zag zich genoodzaakt zijn toevlucht te zoeken in die vermaledijde Noord-Nederlandse gewesten. Vrijwel alle Zuid-Nederlandse bisschoppen zochten een goed heenkomen; de kardinaal van Mechelen week uit naar Bonn; bisschop Nelis van Antwerpen - die met Ernst van Rolduc correspondeerde - ging naar Holland, evenals tal van abten.

De dreiging van de naderende Fransen gaf bij de bewoners van de abdij Rolduc dezelfde reactie te zien. Evenzo bij de gegoede burgers van de nabijge stad Aken: zij allen paktten hun hebben en houden bijeen en zochten hun heil in de vlucht.

Naar de houding van de gewone bevolking in Kerkrade en 's-Hertogenrade kunnen we slechts raden. We herinneren aan Trier, waar men na het vertrek van de hoge heren klaagt over hun gebrek aan solidariteit: „Als er nu brandschatting wordt opgelegd, wie zal dat dan moeten opbrengen?“¹⁾). Dat het vertrek van de koorheren uit Rolduc de onrust en onzekerheid bij de gewone man nog deed toenemen, blijkt uit het kasboek van pastoor Lutzerath. De dag na de vlucht geschiedde de afrekening met het personeel van de pastoor²⁾), de afrekening die normaal ieder jaar met het feest van Remigius op 1 oktober plaats vond.

Laten we vooraleer we het verloop der gebeurtenissen nagaan, een staatje opmaken van wie er op het moment van de vlucht tot de Rolducse gemeenschap behoorde, en welke functie ieder zoal vervulde. Tot de gemeenschap rekende men zowel de interne kanunniken als de externe koorheren in de zielzorg.

Intern in de abdij woonden in september 1794 23 kanunniken, terwijl met het bestuur van de abdij waren belast:

P. J. Chaineux	54 jr	abt
P. Brech	43 jr	prior
J. P. Putters	36 jr	provisor
T. L. Welter	42 jr	receptor hospitium
P. J. Corneli	45 jr	lector theologiae
L. F. Fasbender	32 jr	magister novitiorum

Rustend: H. Booten, 72 jr en R. L. Beyer, 66 jr.

Jongere koorheren, die na hun priesterwijding nog studeerden alvorens ze hun benoeming in de zielzorg ontvingen (van wie de eerstgenoemde ziekelijk was):

J. W. A. J. Schopp	37 jr
W. Ernst	31 jr
D. J. Zentiss	31 jr
J. J. Kruyder	31 jr
J. J. Muller	26 jr
J. M. de la Hamayde	29 jr
J. P. Hensen	28 jr
L. J. Loop	26 jr
L. J. M. van de Wardt	
d'Onsel	38 jr
J. W. Dens	31 jr

Nog niet priester waren:

J. M. Schirbach	27 jr
J. Corsten	25 jr
H. J. Gymnich	25 jr

Novicen:

A. Bovy
Rosen

Extern waren de kanunniken als volgt werkzaam:

<i>parochie</i>	<i>pastoor</i>	<i>vice-pastoor</i>
Kerkrade	C. J. Lutzerath	W. F. Geich
Afden	S. P. Ernst	J. P. Schiffelaerts
's-Hertogenrade	J. T. L. Türck	
Eupen	J. Houben	{ P. J. Frösch M. G. Lanckhardt A. Suhs M. Todeman
Baelen	Th. Jerusalem	
Limbourg	N. J. Pauquot	
Henri-Chapelle	J. P. Kemmerling	J. H. Philippen
Welckenraedt	G. F. Beckers	J. Proumen
Membach	J. L. Mons	
Goé	J. B. Otte	
Doveren	J. Schmitz	P. M. de Damseaux
Hersel	B. J. Lutzerath	
Lommersum	J. C. Kemling	S. Creischer
<i>Klooster</i>	<i>Prior</i>	<i>Secundarius</i>
Sinnich	J. G. Kleyman	
Marienthal	J. A. Kemling	J. J. Alden

Ongetwijfeld was de vlucht weloverwogen en had men er geruime tijd tevoren rekening mee gehouden, getuige de grote hoeveelheid goederen, welke men meevoerde. We lezen in een brief van „Citoyen” Delbée over de abt „. . . die, terwijl hij uitweek, alles heeft meege-
nomen, tot en met het lood van zijn abdij.”³⁾.

Ondanks de intensieve voorbereiding van de vlucht besloot men eerst 19 september 1794, de dag na de nederlaag van de Oostenrijkers bij Esneux, definitief de wijk te nemen. Het gebulder der kanonnen was in Aken hoorbaar!⁴⁾. Corneli maakt in zijn tractaat de aantekening, dat men op 19 september de schriftuitleg afbrak. Eerst in december 1794 zouden de lessen, door de abt zelf, worden voortgezet⁵⁾. Het was de bedoeling, dat op 22 september 1794 Muller en Hensen de theses zouden verdedigen, „. . . maar God beschikte anders. Want op zaterdag 20 september ben ik met de leerlingen gevlucht buiten het bereik van de plunderende Fransman . . .”⁶⁾.

Abt en koorheren verlieten dus 20 september de abdij en begaven zich op weg, geld, obligaties, archief, boeken en andere goederen met zich meevoerende. Over het lot van het archief licht Ernst ons in: het werd in Duitsland in veiligheid gebracht voor de Franse legers, maar een gedeelte ervan is er verloren gegaan⁷⁾. Wellicht kan een lijst van in Duitsland opgeslagen bagage enige duidelijkheid verschaffen. Op deze lijst signaleert men vier koffers met voornamelijk archieven⁸⁾ en porselein; verder nog zes kisten met boeken, acten, documenten, brieven, rekeningen-boeken, mijters, monstrans, twaalf rollen van 60 kronen, „la bibliothèque” (457 pond) - wellicht de kostbare boeken en handschriften -, zilver (287 pond).

Tot de andere goederen, welke men op de vlucht mee transporteerde, behoorden 6 balen waarin: servetten, tafel- en beddelakens, linnen voor servetten, 2 altaarstenen, 3 tapijten, stukken zwart laken, albe met drie rijen kant (sic), paramenten, 4 driestellen, koorkappen en mijter, 5 kazuifels, kelk, ciborie, kruis, ampullen, 2 monstransen, mosterdpot, snuiters met zilveren handvatten en een busje voor de H. Olie. Volgens een losse notitie - schrift van Corneli - was in „kist 12” verpakt: 5 driestellen, 9 koorkappen, 11 kazuifels, 4 gremalia en 4 pontificale tunieken en dalmatieken, 4 velums, 16 alben, 25 amicten en 2 pontificale mijters⁹⁾. Het is duidelijk, dat we hier met een sacristie-kist te maken hebben. Een gedeelte van de inhoud van genoemde „kist 12” komt niet overeen met de voorafgaande lijsten van koffers en kisten, opgeslagen te Ruhrort van 1800-1803. We vinden verder nog melding gemaakt van het taxeren of verkopen van 3 kelken, kandelaars, nog eens kelken en een ciborie, de zilveren abtsstaf en het abtskruis. De vermeende edelsteen op het abtskruis bleek bij taxatie ordinair glas¹⁰⁾. De lijst van opgeslagen goederen maakt nog gewag van: 2 korven, met een uurwerk van 58 pond en een pendule van 191 pond. We lezen bij Delbée nogmaals over Chaineux: „. . . die geëmigreerd is met sommen gelds en met alles

wat in de abdij los en vast was tot en met de klokken en het lood . . .". Pas in het allerjongste verleden (1972) is ontdekt, dat de klokken uit de abdij Rolduc niet in de woelingen van de Franse revolutie verloren zijn gegaan. De koorheren hebben bij hun goed georganiseerde vlucht met heel hun hebben en houden naast al het boven opgenoemde in hun karavaan ook plaats gemaakt voor de vijf klokken uit de kerktoren, waarvan de grootste een doorsnee had van 1,25 meter. Na de opheffing van de kloosters en de secularisatie van de kloosterlingen in 1803 worden nogal wat opgeslagen roerende goederen te gelde gemaakt. De klokken worden dan verkocht aan de parochiekerk van Wissen, een plaats bij de Sieg, aan de rand van de Westerwald, waar nog vier Rolducse klokken hangen en luiden tot op de dag van heden ¹¹⁾).

Apart willen we enkele woorden wijden aan de meegenomen boeken. Men had zich moeten verzoenen met de onmogelijkheid om alle boeken op de karren te laden en in veiligheid te brengen. Alhoewel Ernst, de bibliothecaris, aan Töpsl bescheiden over „ons bibliotheekje” geschreven had ¹²⁾, telde men bij een inventarisatie na de vlucht 2267 delen die in Rolduc waren achtergebleven. Ondanks de grote hoeveelheid overige bagage had men toch kans gezien bij het transport-op-de-vlucht plaats in te ruimen voor minstens 12 kisten boeken met een totaal gewicht van 7.612 pond, blijkens de lijst van goederen die van 1798-1803 ondergebracht waren in Duisburg. We lezen in een aantekening betreffende de bibliotheek, van prior Brech, provisor Putters en magister hospitium Welter:

„Toen de religieuzen uit de abdij Rolduc vertrokken, lieten ze het grootste gedeelte van hun boeken op de bibliotheek; ze namen er zes kisten van mee, die ze in een huis aan de overkant van de Rijn achterlieten. Ongelukkigerwijze is dat huis twee keer door de Fransen geplunderd, toen die de Rijn overtrokken, de genoemde kisten boeken zijn bij de eerste plundering aangesproken; wij weten niet wat ervan is overgebleven, na de eerste, hetzij na de tweede plundering; de eigenaren van het huis hebben het naar alle waarschijnlijkheid in de steek gelaten, nademaal ze er ons geen enkel nieuws over hebben gegeven. Vanwege een tekort aan vervoermiddelen hebben we die boeken niet opgehaald bij onze terugtocht” ¹³⁾).

Dat „huis aan de overkant van de Rijn” is de abdij Düsselthal geweest, zoals blijkt uit twee brieven van Geheimrat Bislinger uit Düsseldorf. Hij had in 1804 bij de opheffing van dit klooster zorg gedragen voor de aldaar opgeborgene goederen van Rolduc.

Hoewel de daar opgeslagen Rolducse boeken – zij het na door de Fransen te zijn doorzocht – in 1798 naar Duisburg waren overgebracht, kwamen er in 1804 toch nog enkele grote boekwerken te voorschijn. Bovendien was er de apparatuur van de Rolducse drukkerij ondergebracht, verder nog 725 pond lood en 98 pond koper en tin, daarbij behorend.

Dit boekenbezit werd, na de secularisering van de koorheren in 1803, verdeeld en kwam zodoende terecht op de pastorieën, waar de koorheren verblijf hielden: o.a. op de pastorie van Kerkrade (nu weer terug op de bibliotheek van Rolduc), de pastorie van Waubach (nu in het Rijksarchief in Maastricht), de pastorie van Mechelen (nu in de bibliotheek van de paters redemptoristen te Wittem), de pastorie van Bocholtz (nu in de bibliotheek van de paters van de HH. Harten in Valkenburg), de pastorie van Herzogenrath (nu ten dele in de bibliotheek van het Priesterseminar in Aken en ten dele opgeslagen in een bankkluis in Herzogenrath), de pastorie van Afden (de boeken van Ernst zijn nu in het Groot-Seminarie van Luik, en die van Kruijder in de bibliotheek van Rolduc). Tot zover de lotgevallen van de boeken, die men om historische, om studie-redenen of anderszins zo waardevol vond, dat men hen meenam op de reis: een totaal gewicht van 3800 kilo. Over de achtergebleven banden (*nog meer* dan 2267 exemplaren) straks meer.

Aangezien de opsomming hierboven van de meegevoerde bagage slechts uit losse aantekeningen werd opgesteld, mogen we gevoeglijk concluderen, dat er nog andere goederen in koffers en kisten zijn meegesleept, waarvan we de opslagplaats niet weten.

Het is wel zeker, dat het gezelschap van aanvankelijk 22 personen niet al deze bagage meenam naar het verre Welda.

Van het verblijf in Welda stelt Corneli ons op de hoogte in een aantekening in zijn tractaat: „... en 3 oktober ben ik aangekomen op de plaats van onze ballingschap, Welda geheten, 60 leucis gaans gelegen van Rolduc, en daar ben ik gebleven met de zeeerwaarde heer abt en de overige confraters”¹⁴).

Welda ligt bij Warburg in Westfalen, een afstand van ongeveer 250 kilometer van Rolduc.

Vermoedelijk hebben de Rolducse kanunniken het aldaar gelegen huis Welda mogen bewonen, dat toebehoorde aan de familie Van Brackel, die het in 1802 ter beschikking stelde van Franse trappisten.

Niet mee naar Welda gingen de novicen Rosen en Bovy. Zij reisden naar Rome om daar hun studies voort te zetten¹⁵). Nog vóór men al vluchtende de Rijn bereikte, had de ziekelijke Schopp zijn gezellen verlaten en zich te Ahrweiler, zijn geboorteplaats, gevestigd. Daar overleed hij reeds op 13 oktober. (Volgens Ernst niet in oktober 1794 maar in december 1795: in elk geval eer de kloosterlingen de abdij opnieuw betrokken). Ook Fasbender ging niet mee. Hij vestigde zich in Kerkrade bij pastoor Lutzerath als kapelaan¹⁶).

De koorheren in de zielzorg hadden hun posten niet verlaten. Zij bleven solidair met hun kudde de dingen, die komen gingen, tegemoet zien, ook al fundeerden ze hun standhouden niet zo dapper als pastoor Penners van Heerlen. Toen de Franse emigranten Penners ertoe trachtten te bewegen mét hen de wijk te nemen, pareerde deze met: „De goede herder geeft zijn leven voor zijn schapen”¹⁷).

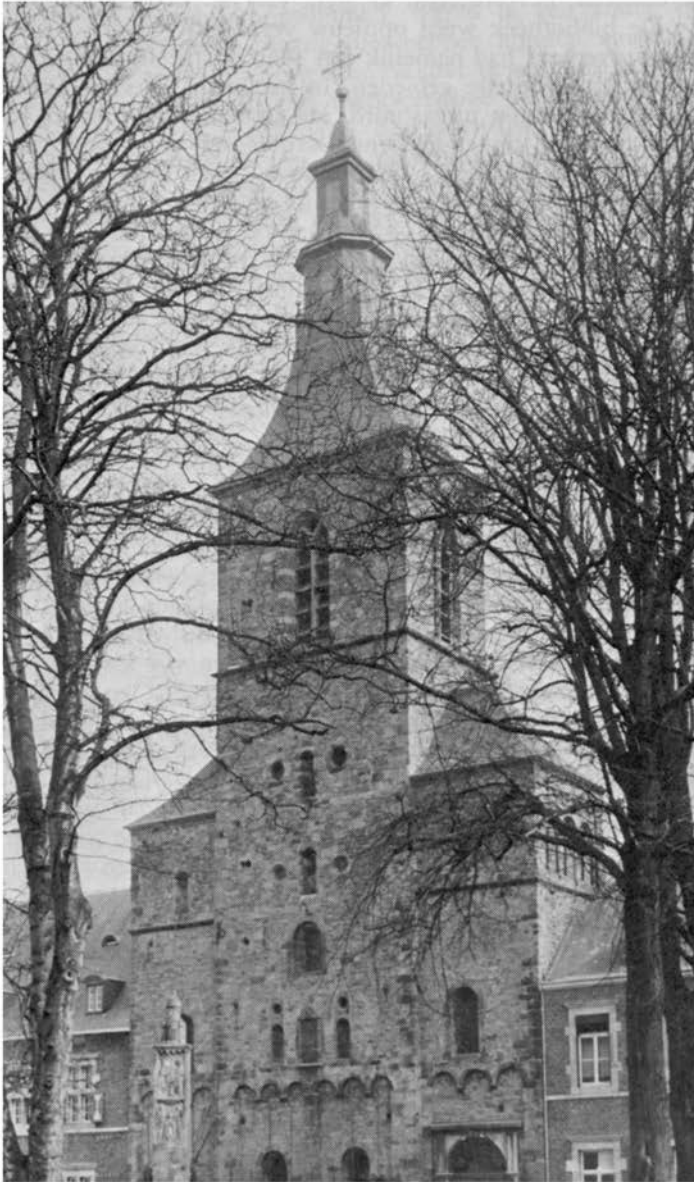
Alle Rolducse zielzorgers bleven op hun plaats, zij het wellicht minder onversaagd dan Penners. Ernst bleef in zijn parochie¹⁸⁾, immers wanneer de Fransen in 1795 de abdij als „emigrée” wensden te beschouwen, en op grond daarvan tot naasting willen overgaan, betoogt Ernst, dat men de abdij niet als „emigrée” kan beschouwen daar de zielzorgers op hun posten zijn gebleven. En de parochie-priesters rekende men tot de communiteit¹⁹⁾.

Het is onjuist om te beweren, dat prior Brech zou zijn achtergebleven, samen met anderen, om de abdij te behoeden voor onheil²⁰⁾. Prior Brech ondertekende immers met Putters en Welter een verslag over de belevissen van de bibliotheek-op-de-vlucht, waarin sprake is van: „. . . vanwege een tekort aan vervoermiddelen hebben WIJ die boeken niet opgehaald bij ONZE terugtocht”.

Bovendien zou Ernst dan eerder Brech's verblijf te Rolduc als argument aangevoerd hebben om de abdij voor confiscatie te behoeden, dan het achterblijven van de zielzorgers-koorheren. Het zou tenslotte onnodig geweest zijn om na het vertrek van Chaineux c.s. Turck met het toezicht op de abdij te belasten. We kunnen met een gerust hart vaststellen, dat alle interne kanunniken bij de komst van de Fransen in 1794 Rolduc hebben verlaten, en op Fasbender, Schopp, Rosen en Bovy na, hun heenkomen zochten in Welda.

Hoe stonden intussen de zaken thuis? Turck, pastoor van het nabije 's-Hertogenrade, was aangewezen om toezicht uit te oefenen op de abdij-gebouwen²¹⁾. Geheel sluitend was zijn controle niet, want in het verslag over de wederwaardigheden van de bibliotheek lezen we: „Wat de op de bibliotheek gebleven boeken aangaat, hebben we vernomen, dat na ons vertrek er meerdere door de boeren zijn weggenomen. Vervolgens daagde het Franse leger op, en de soldaten lieten niet na zich een deel van de boeken toe te eigenen en een ander deel te beschadigen.

Nadat het leger verder getrokken was, begaf zich de burger Poswyck, lid van de „administration de Limbourg” naar de abdij en gaf opdracht aan de burger Daelen, toen griffier van de gemeente Kerkrade, tegenwoordig van het „tribunal de paix” van 's-Hertogenrade, om een inventaris op te maken van alle in de abdij te vinden zaken en ook van de bibliotheek. Volgens die inventaris, gedateerd 3 Brumaire III-24 oktober 1794, bevonden zich nog in de abdij 2267 delen. Door hem werd de bibliotheek verzegeld. Een paar dagen later verbraken twee Franse burgers, die daartoe waren gemachtigd, het zegel, en haalden alles wat er zich bevond aan oude boeken, en twee handschriften, uit de bibliotheek weg. Ze vulden er twee kisten mee, die 20 Brumaire – 10 november 1794, werden gezonden aan burger Préautte in Burtscheidt zoals het ontvangstbewijs luidt, ten adresse van

De toren van de abdijkerk van Rolduc in de tegenwoordige toestand. Enkele lege nissen zijn nog te onderscheiden; vóór de Franse Revolutie hebben er beelden in gestaan.

burger Coulette, bevelvoerend kapitein van de „compagnie des Aérosters”. De bibliotheek werd opnieuw verzegeld”.

De Franse overheid had namelijk een soort kulturele plundertocht op touw gezet in de bezette gebieden. In het kader daarvan werden geleerden en professoren uitgestuurd „de recueillir tous les monumens, toutes les richesses, toutes les connoissances, qui ont rapport aux arts, aux sciences, pour enrichir la République”. Ten onzent kweten zich van deze taak namens de Franse regering de heren Faujas, Thouin, De Wailly en Le Blond, daartoe opgeroepen op 3 Fruct. II – 20 augustus 1794. Ze ondernamen dan een plunderreis in vier delen: de Zuidelijke Nederlanden, het Rijnland, de Noordelijke Nederlanden en nogmaals door de Zuidelijke Nederlanden. De reis door het Rijnland was van begin november 1794 tot einde januari 1795. Hun voornaamste halten aldaar waren Aken, Keulen, Bonn en Koblenz. Dit plunderteam werd vooral geacht attent te zijn op oude handschriften, en boeken, incunabelen uitgegeven van 1457-1473.

De twee gemachtigde Franse heren, die begin november „alles wat er zich bevond aan oude boeken en twee handschriften” uit de Rolduce bibliotheek haalden – het lijkt nauwelijks twijfel – handelden in opdracht van of waren wellicht enkele leden van voornoemd illuster wetenschappelijk plunderkwartet. Tot ons genoegen kunnen we hun weg volgen. Twee kisten gingen van Rolduc op 10 november 1794 naar Burtscheidt. Totaliter werden vanuit Aken vijf kisten boeken in het kader van deze missie naar Maastricht vervoerd, en vandaar naar Parijs. Aldaar werden ze opgeslagen in de opslagplaats van de Cordeliers, alhoewel in het ontvangstbewijs dat werd afgegeven, slechts sprake is van „quatre caisses provenantes d’Aix-la-Chapelle”²²) Het is de vraag of nog is na te gaan, waar de boekwerken van grote cultuurhistorische waarde vanuit deze opslagplaats terecht zijn gekomen. Dat zou een nader onderzoek vergen in Franse archieven en/of bibliotheken.

Het zou wellicht de moeite lonen, daar het niet waarschijnlijk lijkt, dat de boekwerken, die tot dan toe met grote zorg uit de veroverde gebieden zijn bijeen gegaard, dan plotseling in de vergetelheid van een stoffige opslagplaats zullen zijn geraakt.

Hoe ging het verder thuis op de abdij met het nog resterende boekenbezit, de koek waar de krenten waren uitgepikt?

Begin 1795 werd de abdij door inbeslagname aan de supervisie van Turck onttrokken. De Fransen vestigden er, evenals in het Akense refugiehuis, een hospitaal voor schurftlijders, afkomstig uit de Franse troepen. Het verslag van prior Brech verhaalt:

„... alle zegels (van de bibliotheek) werden verbroken; de boeken waren in een vertrek gebracht waarvan men de deur had dichtgemetseld, maar de schurftlijders hadden de nieuwsgierigheid om dat metselwerk te verwijderen en ze sleepten alle boeken weg, die ze ver-

kwanselden voor een stuk brood, en er ontkwam geen enkel. Die boeken, die we hieronder opsommen, waren in een ander vertrek verborgen, waarvan ze de ingang niet hebben kunnen vinden”.

Onder de dan door Brech, Putters en Welter opgesomde boeken, een paar honderd, bevindt zich een merkwaardige verzameling jesuitica en jansenistica en een geschiedenis der geschillen rond de Chinese ritussen, in China door de jesuiten toegestaan²³). Tot zover de lotgevallen van de Rolducse bibliotheek.

De schurftlijders huisden bijna zes maanden lang in de abdij, en toen ze haar verlieten bood het huis een troosteloze aanblik²⁴.

De Fransen hadden bij hun aankomst ook beslag gelegd op de korenvoorraden. De verzegelde graanschuren werden geopend en alle granen en stro van de abdij, alsmede van twee grote boerderijen, Merbern en Crombach, – tezamen ongeveer 2.000 zakken graan – werden geconfisqueerd.

Abt Chaîneux had op zijn vlucht ook de plannen meegenomen, betreffende nieuw aan te leggen mijnen, ter vervanging van de mijntjes die uitgeput raakten. Bij de overname van de Rolducse mijnzetels door de Fransen – 19 juli 1795 – zouden de plannen tot expansie in het vergeetboek komen.

Ten behoeve van de militairen werd van 16 oktober 1794 tot 21 maart 1795 een eerste grote levering van niet minder dan 21.204 centenaars grove kool en 10.027 manden gruiskool gevorderd, ter voorziening van de garnizoenen te Aken, Jülich, Sittard, Geilenkirchen en Roermond. Bij deze levering stond de stad Aken bovenaan; deze moest dagelijks rond 300 centenaars kolen geleverd krijgen.

De behoefte was in Aken het grootst, omdat hier naast de garnizoenen ook verschillende administratieve bureaus waren gevestigd. De kolenvoorraad van 90.000 centenaars van Rolduc, die opgeslagen was in het magazijn aan de Marschierwall te Aken, werd zonder meer in beslag genomen²⁵).

Gaandeweg nam de meer energieke en intelligente pastoor van Afden, Simon Pieter Ernst, feitelijk de behartiging der abdijbelangen over van Turck, en probeerde in maart 1795 de „galeux” uit de abdij te krijgen. Hij kreeg ten antwoord, dat Rolduc eerst de benodigde gelden zou moeten leveren om de abdij van St. Gerlach (Houthem), die sedert enkele jaren verlaten lag, te herstellen, zodat het hospitaal met de schurftlijders daarheen kon worden verplaatst. Ernst betoogde dan, dat zulks onmogelijk was, gezien de geweldige schade, welke Rolduc al geleden had. Hij verzocht verder de abdij niet te confiskeren, op zijn hoogst te sequesteren, daar niet alle religieuzen waren gevlucht: de zielzorgers waren immers in hun parochies gebleven. De abdij mocht men dus niet als „émigrée” beschouwen, en op grond daarvan in beslag nemen.

In de maanden mei-juni werden de Fransen soepeler tegenover teruggekeerde emigranten, mede door hun overwinningen in Holland en de veiligstelling van de Rijn-grens. In Aken zijn op 1 juni 1795 bijna

alle emigranten terug in de stad. Na melding bij de municipaliteit kregen ze hun geconfiskeerde goederen terug²⁶). De geëmigreerde kanunniken vatten hierdoor moed en keerden 2 juli 1795 terug uit hun ballingschap, met achterlating van abt Chaineux, die ziek was en een oogje in het zeil zou houden bij de opgeslagen goederen. Gezien de vroegere aantijgingen van de Limburgse bevolking jegens zijn persoon zal hij er niet zeer rouwig om zijn geweest. Van Bovy en Rosen horen we niets meer en koorheer Van de Wardt d'Onsel verkoos als priester buiten de abdij op zijn familie-slot te blijven leven.²⁷).

Na de terugkeer werd volgens een arrêté van 12 Prairial III – 31 mei 1795 prior Brech met algemene stemmen tot overste gekozen²⁸). Daar de „galeux” nog in de abdij huisden, namen de geëmigreerden voorlopig hun intrek bij hun confraters-zielzorgers. We lezen in het kasboek van pastoor Lutzerath in Kerkrade: „Vom 2ten juli 1795 bis dem 24 ten Martii 1796 vier Herrn confratres Cornelij lector, Fasbender, Hensen und Dens, welche mit den übrigen bei Einfall der franzosen die abdeij verlassen und über neun monat sich jenseits des rheins aufgehalten, ausgenommen H. Fasbender so allein alhier auf der Pastorat geblieben. Diese herren bei neun monat beköstiget an . . .” (volgt de opsomming van levensmiddelen)²⁹).

Bij Lutzerath, wellicht vanwege diens rijke bibliotheek, zette Corneli zijn lessen voort slechts ten aanhore van enkele koorheren, waarschijnlijk de nog niet gewijde Gymnich, Schirbach en Cors'en.

„Begin juli teruggekeerd uit de ballingschap, heeft R. D. Lutzerath gastvrijheid verleend en bij de hervatting van de schriftuur- en theologie-lessen ben ik verder gegaan met Fromond en Trassin, om met de commentaren aantekeningen te maken bij de Handelingen van de Apostelen, die volgen.”³⁰), aldus Corneli.

Na lang aandringen van Ernst werd Rolduc 18 juli 1795 bevrijd van de schurftlijders. Een dag later werden de mijnen van Rolduc ten gunste en voor rekening van de Franse staat overgenomen. Door uitzonderlijke regenval en wateroverlast was een gedeelte van de exploitatie komen stil te liggen. De inbeslagname van de paarden deed de kolentransporten stagneren. Na klachten over dit alles in Brussel namen de Fransen het beheer over de mijnen in handen. Van het protest van prior Brech werd geen notitie genomen.

De abdij lag nu leeg, maar daarmee was niet gezegd, dat de kanunniken er weer hun intrede mochten doen. De gebouwen waren trouwens volkomen onbewoonbaar. Op verzoek van de oorspronkelijke bewoners kwam op 20 augustus de „commissaire-ordonnateur” van het Sambre-et-Meuse-leger, Puit-Morin, in gezelschap van een officier, metselaars, timmerlieden, glaszetters, een slotenmaker en een leidekker de schade opnemen. In zijn verslag lezen we dat honderden ruitjes zijn gesneuveld. Zeer veel houtwerk van deurlijsten, deuren en ramen is weggebroken. Vrijwel alle lood – 6.000 pond – en ijzerwerk – 8 à 9.000 pond –, dat ergens aan het gebouw viel te bespeuren, was verdwenen, tot de deurhengers toe. Alle opgeslagen

houtvoorraad was naar Aken, Maastricht of Luik getransporteerd. Ook in de kerk was schade toegebracht aan de inventaris. Er was een graf opengebrouwen en een biechtstoel verdwenen – waarschijnlijk opgestookt. Verder ontbraken twee stenen beelden uit de nissen aan de buitenkant van de toren, was alle hekwerk in de kerk verwijderd, het Maria-altaar benevens enkele engelen beschadigd, en waren er verschillende plaveien verdwenen. Last but not least werd het bankje van de organist vermist! De vijvers waren volgens Ernst „toutement détruite”.

Men krijgt evenwel de indruk, dat de vermelde hoeveelheden lood en ijzer in opdracht van de Rolducse koorheren zelf uit de abdij waren weggehaald. Want twee maanden later, op 9 Brumaire IV – 31 oktober 1795, verklaarde citoyen Febus, dat hij in beslag had genomen 5 à 6.000 pond lood, die te Merbern – een boerderij van Rolduc – in de mesthoop verborgen waren, en 6 à 7.000 pond ijzer in de tuin van de abdij³¹).

Deze Puit-Morin was de abdij gunstig gezind en bevorderde dat de gebouwen weer ter beschikking kwamen van de religieuzen. 15 Frimaire IV – 6 december 1795 kreeg Turck bericht, dat de koorheren de abdij weer mochten betrekken. Alle hospitaal-inventaris moest voor 18 Frimaire – 9 december naar Burtscheidt bij Aken zijn overgebracht. Het zou tot 24 maart 1796 duren, eer de koorheren daadwerkelijk de abdij betrokken, nadat prior Brech en de jongeren alles in orde hadden gebracht³²).

Het kloosterleven werd weer hervat. We lezen andermaal bij Corneli: „En 24 maart heb ik . . . het vaderhuis, de abdij Rolduc, de plaats mijner professie betreden, en na afloop van de Paas-feesten neem ik de gewone gang van zaken en de oefeningen weer op . . . 5 april is de schrijftuur-les weer hervat en vervolgens ben ik begonnen met de uitleg van het boek: „Handelingen van de Apostelen”³³).

(wordt vervolgd)

F. J. M. Wiertz

NOTEN:

* Behoudens diverse wijzigingen en aanvullingen eerder gepubliceerd als: Het Land van Rode en de invallen der Franssen, in: Uit Kerkrade's Verleden, Kerkrade, 1967, p. 85-109.

1. J. Hansen, Quellen zur Geschichte der Rheinlandes im Zeitalter der französischen Revolution 1780 bis 1801, Bonn, 1938, III p. 153.
Voor verdere bestudering raadplege men:
P. Geyl, Geschiedenis van de Nederlandse stam, Amsterdam, 1962, VI, p. 1488.
L. J. Rogier – M. G. Spiertz, Limburg in de Franse tijd, in: Limburg's verleden, Maastricht, 1967, II, p. 668-703.
P. Polman, Katholiek Nederland in de achttiende eeuw. Hilversum, 1968, II, p. 258-261 en III, p. 296-305.
W. Jappe Alberts, Geschiedenis van beide Limburgen. II, Assen, 1974, p. 104 e.v.

2. Registrum domesticorum et operariorum 1741-1824, bewaard in de pastorie van de St. Lambertusparochie te Kerkrade als A 22.
3. E. Hubert – C. Thion, Correspondance de Bouteville, Bruxelles, 1929-1934, II, p. 499-501.
Delbée, administrateur en chef des houillères à Rolduc, aan Citoyen Alexandre, commissaire du Gouvernement près les armées de Sambre-et-Meuse et du Nord, 13 Frimaire V (3 december 1796).
4. W. Brüning, Handschriftliche Chronik, in: Aus Aachens Vorzeit, XI (1898), p. 58.
4. AAR (Archief Abdij Rolduc), hs. 157, fol. 26 r, tractaat van Corneli:
„19 septembris. Cum pervenissem usque ad capitis 13tii versum 51um – excusso pulvere pedum in eos venerunt hominumque: abrupta est ss. scripturae interpretatio ad ...” (in 1795 zal Corneli deze zin afmaken)
„... mensem decembris quando ipsemet R.D. Abbas incepit explicationem epistolae B. Pauli Apostoli ad Romanos, et deinceps reliqui D.D. Confratres de die in diem successive perrexerunt;
zie ook:
C. de Clercq, Theologisch onderwijs en vorming te Rolduc van 1680 tot 1796, in: Roda Sacra 1104-1954, Kerkrade, 1954, 66.
6. AAR hs. 157, fol. 26 v, tractaat van Corneli:
„Sed aliter disposuit Deus. Nam 20 sept. Sabbatho fugi cum discipulis a facie galli devastantis ...”
7. S. P. Ernst, Histoire du Limbourg, Liège, 1838, II, p. 348.
In een nota bij een citaat schrijft Ernst:
„Voilà ce que nous avons pu copier de cette lettre, qui se trouvait dans un registre de cet abbé, lorsqu'il fallut, à l'arrivée des armées républicaines, faire passer en Allemagne, ce registre avec les autres papiers des archives de l'abbaye de Rolduc. Mais une partie y a péri, ...”.
Wellicht maakte het verloren gegane gedeelte van het archief deel uit van de zes kisten met boeken, die men had ondergebracht in een huis aan de overkant van de Rijn en welke door plunderingen verloren gingen. Cfr RAM (Rijksarchief Maastricht) Departement van de Nedermaas, map 2467, omslag 12: Aantekening van P. Brech, T. L. Welter en J. P. Putters aangaande de bibliotheek.
8. AAR portef. 29 a, omslag 8. De hier vermelde 4 koffers met voornamelijk archieven en porselein zouden dan de bewaard gebleven archiefstukken bevat moeten hebben. Mét andere goederen waren ze immers van 1800-1803 opgeslagen te Ruhrort.
9. AAR portef. 29 a, omslag 8b.
10. AAR portef. 29 a, omslag 8c, d, f.
11. Hubert-Thion o.c., II 501, Delbée aan Alexandre 13 Frimaire V.
Cfr. Chr. Ebach, Ein Glockenschicksal zwischen Wurm- und Siegtal, in: Rheinische Heimatpflege, Jahrg. 1972, Heft 4.
12. BSB (Bayerische Staatsbibliothek), clm 26452, 316, Ernst aan Töpsl 12 december 1775.
13. RAM, Departement van de Nedermaas, map 2467, omslag 12:
Aantekening van P. Brech, prior, T. L. Welter en J. P. Putters, provisor, aangaande de bibliotheek, 5 Frimaire IV (26 november 1795), opgenomen in: A. J. A. Flament, Catalogus der Stadsbibliotheek van Maastricht. Maastricht, 1889, I 83-87.
Zie ook:
AAR portef. 33, omslag „Bislingen” (brieven dd. 6 en 25 juni 1804).

14. AAR hs. 157, fol. 26 v, tractaat van Corneli.
Zie ook:
Bau- und Kunstdenkmäler von Westfalen. Kreis Warburg. 1939.
15. AAR hs. 37, Corneli geeft hier een lijst van kanunniken na de kloosterhervorming. „Post hunc duo novitii Rosen et Bovij qui tempore exilii nostri in Weldam Diocesis Paderb. Roman venerunt et ...”.
16. GAK (Gemeente Archief Kerkrade) 463/1: Fasbender (ook: Vasbender) verblijft in Kerkrade bij de pastoor.
cfr. Inkomsten en uitgaven register 1787-1804, bewaard in de pastorie van de St. Lambertus-parochie te Kerkrade als A 18: „... H. Fasbender so allein auf der Pastorat geblieben”.
17. J. Habets – W. Goossens, Geschiedenis van het tegenwoordige bisdom Roermond en van de bisdommen die in deze gewesten zijn voorafgegaan, Roermond, 1875-1927, IV, p. 19.
18. C. de Clercq, Theologisch onderwijs (zie noot 5), p. 66, en: Biographie national publiée par l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique. Bruxelles, 1961, tome 31, kolom 310-312. „Si Ernst quitta Afden, ce ne fut pas pour longtemps”. Er zijn Duitse preken van Ernst te Afden voor 8 december aanwezig.
19. AAR, portef. 28, omslag 3, Ernst in minuut aan de administratie van het arrondissement Maastricht, Ventôse III - maart 1795.
20. W. Gierlichs, Over de mijnbouw der abdij Kloosterrade, in: Rolducs Jaarboek, XVII (1937), p. 146.
C. E. M. P. Raedts, Uit de geschiedenis van de kolenbouw, in: Oranje-Nassau Post, jrg. 5 (1957), 291.
21. AAR portef. 29 a, omslag 1, afrekening van 6 juni 1795: „Etat de boursement”.
22. E. Persoons, Franse bronnen over Limburgse bibliotheken, in: Mededelingen van het centrum voor studie van de boerenkrijg, nr. 43. Hasselt, 1963.
23. Flament, Catalogus ... o.c., II 87.
24. AAR, portef. 28, omslag 3, verslag van Puit-Morin.
25. W. Gierlichs, o.c., II, p. 87.
C. E. M. P. Raedts, o.c., p. 290-291
C. E. M. P. Raedts, De opkomst, de ontwikkeling en de neergang van de steenkolenmijnbouw in Limburg, Assen, 1974, p. 54-59.
GAK, Frans archief 241/6: Besluit van het bestuur der gemeente over uitvoering van de leverantie van steenkolen die van Rolduc naar Maastricht moeten worden gebracht, 7 juli 1796.
26. W. Brüning, o.c. p. 63.
27. C. de Clercq, Twee der laatste kanunniken van Rolduc, J. de la Hamayde en L. van de Wardt d'Onsel in: Het Oude Land van Loon, 1953, 18.
28. C. de Clercq, o.c. (zie noot 27), p. 6; brief van Ernst 3 Prairial IV.
29. Inkomsten en uitgaven register 1787-1804, bewaard in de pastorie van de St. Lambertus-parochie te Kerkrade als A. 18.
30. AAR hs. 157, fol. 27 v, tractaat van Corneli.
31. AAR portef. 28, omslag 1.
32. C. de Clercq, Theologisch onderwijs (zie noot 5), p. 66.
33. AAR hs. 157, fol. 26 v, tractaat van Corneli.

Een Heerlense vondeling in 1831

In het „Register bestemd tot het aanteekenen van alle gepleegde of beproefde misdaden en buitengewoone voorvallen in de gemeente van Heerlen” (lopende over de jaren 1822-1836 en aanwezig in het gemeente-archief van Heerlen) staat tussen de aantekeningen over ruzies en scheldpartijen een rapport over de vondst van een meisje van ongeveer één jaar op 19 juli 1831.

Is een vondeling op zich al interessant, omdat hij de vragen „Van wie?” en „Waarom?” oproept, dit geval lijkt mij om verschillende redenen vermeldenswaard. Het kind is op 20 juli in de registers van de burgerlijke stand ingeschreven. De daarbij opgemaakte akte begint als volgt:

„In het jaar achttienhonderd eenendertig den twintigsten der maand Julij, des voormiddags om negen uren, voor ons Johan Willem Lintjens burgemeester, Ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Heerlen, distrikt Maastricht, is verscheenen: Maria Helena Lemmens, oud zevenentwintig jaren, dienstmeid, woonende aan de Heerlerheide op de Gracht, in de gemeente Heerlen, dewelke ons verklaard heeft, dat gisteren namiddag omtrent zes ure, zijnde alleen, zij heeft gevonden ter plaatse genaamd aan den Groenenweg omtrent de gemelde Gracht, in de gemeente Heerlen, een kind”

De beschrijving „Aan de Groenenweg omtrent de Gracht aan de Heerlerheide” behoeft wellicht enige toelichting.

De Gracht was gelegen direct langs de huidige Schelsberg (weg Heerlen-Sittard) tussen de Huisbergerstraat, de Rennemigerveldweg en het viadukt in de mijnspoorweg van O.N. I naar O.N. IV.¹⁾

De akte vervolgt dan met een uitvoerige beschrijving van de kleding:

„en gelijk zij hetzelfde ons vertoond ingewikkeld in eenen van witte sajet gestrikten windel, en aanhebbende een wit lijnwaaden hemdje, twee katoenen kleedjes met halve mouwtjes waarvan het onderste kleedje in licht-blaauwe, witte, licht-roode en donkerroode kleuren klein geruit, en het bovenste kleedje in licht-blaauwe en witte kleuren klein gestreep is, een paar van donker-roode sajet met in zwarte sajet op de voetjes en onder langs de beentjes gestrikte halfkousjes met dobbelsteentjes, en schoentjes daaraan; een wit halsdoekje met een klein smal violet lijstje langs, en violette stertjes in den witten grond; eenen katoenen doek om het hoofd met groote witte, roode, geele en violette, ruiten; een wit lijnwaaden hemdje onder het hoofd, en van buiten ingewikkeld in een stuk van eenen ouden vrouwenrok van wollen stof met smalle lichtblauwe donkerblauwe en roode streepjes en uitgestukt met allerhande lappen van gekleurd laken, merinos, lijnwaad en katoen met een wit lijnwaden boord op, en in twee aschgraaue merinossen lappen, van boven bedekt met eenen grooten langwerpigen lap van vrouwenrokken-stof met smalle lichtblauwe donkerblauwe en roode streepjes”

Het zal voor klederdrachtdeskundigen misschien mogelijk zijn aan de hand van deze beschrijving bepaalde gevolgtrekkingen te maken betreffende de herkomst of afkomst van het kind.²⁾ zijn, omdat andere aanwijzingen ontbreken, zoals uit het volgende blijkt:

„alwelke hierin aangeduide lijnwaaden en kleedingsstukken met geene letters of cijfers geteekend waren.

Na het kind bezigtigd te hebben, hebben wij het erkend te zijn van het vrouwelijke geslacht; dat het scheen te zijn van den ouderdom van omtrent een jaar; dat gemeld kind geene kenteekenen op het ligchaam heeft, en niet bij zich had eenige schrift of teeken, bestemd om het te doen kennen”

Zelfs een briefje met vermelding van de doopnaam, die het kind eventueel ontvangen had, ontbrak. Er moesten dus zowel voornamen als een familienaam aan het kind gegeven worden.³⁾ Zoals in het algemeen gebruikelijk speelde bij de familienaam de vindplaats een rol:

„en terstond hebben wij het zelve kind in het register ingeschreven onder den naam van Van de Gracht en voornamen van Margaretha Florentina, waarvan wij dit proces-verbaal hebben opgesteld in de tegenwoordigheid van Jan Willem Palmén, oud zesenvijftig jaren en Mathijs Vroomen, oud achtenvijftig jaren, beiden landbouwers, wonende in de gemeente Heerlen op de Gracht voornoemd; en hebben de getuigen en de deklarante na gedane voorlezing, verzocht te teekenen, een ieder afzonderlijk verklaard niet te kunnen schrijven noch teekenen”.

Tot zover de akte van de burgerlijke stand. De inhoud van het politierapport is grotendeels hieraan gelijk. Alleen wordt nog vermeld, dat het kind . . . „dadelijk uitbesteed is geworden”, wat aan het lijstje vragen er nog één toevoegd en wel „Waarheen?”.

M. A. van der Wijst

Noten

1. De heer A. Beaujean te Hoensbroek deelt mee, dat hij wel eens van de Groeneweg daar ter plaatse heeft gehoord, terwijl overigens ook de huidige Kamperheideweg wel met deze naam werd aangeduid.
2. De afdeling Klederdrachten van het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem is van mening, „dat de aanwezige schoentjes er op kunnen wijzen, dat het kind uit een meer burgermilieu afkomstig zou kunnen zijn”.
3. Conf.: Dr. A. J. Bernet Kempers „Voornamen. Hoe komen we er aan? Wat doen we er mee?”, Het Spectrum 1965, blz. 34 en 89-91.

IN MEMORIAM

Hubertina Maria Helena Hoeberechts-Roebroek

Mevrouw H. Hoeberechts-Roebroek bij haar 90ste verjaardag.

Op 18 december 1974 overleed te Maastricht in hoge ouderdom – bijna 100 jaar – mevrouw H. Hoeberechts-Roebroek. Voor de Heerlense regio was zij geen onbekende. Het behoeft bijna geen nadere toelichting, als men weet, dat zij een afstammeling was van de bewoners van het Leyenhoes (= huis Roebroek) te Heerlerheide, dat in 1918 is afgebroken. Daarbij komt het gegeven, dat zij sinds jaar en dag bezig is geweest met het samenstellen van de genealogie van haar voorvaderen. Bij gelegenheid van haar 90ste verjaardag is hieraan in ons tijdschrift aandacht besteed onder de titel „Bijdrage tot de geschiedenis van het huis Roebroek (Rodenbroich) te Heerlerheide-Heerlen” (Land van Herle 1966 blz. 20-29, geïllustreerd). Het gemeentebestuur van Heerlen heeft ter plaatse een straat naar deze familie genoemd.

Wij memoreren, dat zij indertijd manuscripten, die gegevens bevatten van haar stamboom, aan de gemeentelijke oudheidkundige dienst van Heerlen heeft geschonken. Ook „Het Land van Herle” had haar volle sympathie.

Zij werd op 23 december 1974 vanuit de Sint Servaaskerk te Maastricht begraven op het kerkhof aan de Tongerseweg.

Wij gedenken haar hier piëteitvol.

De redactie

Berichten

HEROPENING

GEMEENTELIJKE OUDHEIDKUNDIGE DIENST

De interne verbouwing bij de oudheidkundige dienst kwam – zij het met een week vertraging – begin januari 1975 klaar.

Op 10, 11 en 12 januari had de heropening en de presentatie aan het publiek plaats. Zie hiervoor de kroniek in dit blad.

TENTOONSTELLING

„HEERLEN SINDS MENSEN HEUGENIS”

In de hal van het gemeentehuis (zijde Geleenstraat) is tussen de loketten en voor iedereen vrij toegankelijk een tentoonstelling ingericht van zogenaamde diorama's van Heerlen eind vorige eeuw.

Aan de hand van een stadsplattegrond, foto's van de huidige situatie en korte beschrijvingen kan men een duidelijk beeld krijgen van de veranderingen in het stadsbeeld van Heerlen.

De tentoonstelling, die tot een nader te bepalen datum duurt, is zeker een bezoek waard.

CURSUSSEN HEEMKUNDE EN PALEOGRAFIE

Voor de cursussen heemkunde en paleografie, in de maanden januari tot april 1975 georganiseerd door Het Land van Herle en de Oudheidkundige Dienst is veel belangstelling.

Er gaven zich 50 personen op voor één der beide cursussen.

AANWINSTEN ARCHIEF EN BIBLIOTHEEK

- Pastoor H. Meens te Voerendaal schonk een fotoboekje van het retraitshuis te Aalbeek en 5 andere foto's.
- De heer M. A. van der Wijst schonk de bibliotheek een inventaris van het archief van de Heerlijkheid der Kommanderij Gemert 1648-1662 (1791) (Duitse Orde).
- Van de dames Dupont te Heerlen werd het 6-delig werkje „De Kunst in Nood” uitgave 1933 ontvangen.
- De kollektie bidprentjes werd uitgebreid door schenkingen van mejuffrouw J. Janssen te Heerlen, en de heren J. Quaedvlieg te Heerlen, H. van Wersch te Simpelveld en C. Damen te Oosterhout.
- De heer W. Kievits te Rimborg schonk het decembern timer van Laurascope.

PUBLIKATIES

Van de hand van kapelaan F. J. M. Wiertz verscheen onlangs een 244 bladzijden tellend boek, getiteld „Geloven in Schaesberg”. Hij behandelt daarin in het kort de geschiedenis van Schaesberg en zoals de ondertitel zegt „vooral van zijn kerkgemeenschap”.

Rustend pastoor H. Meens is de auteur van het werkje „Ubachsberg”, waarin een 45-tal oude foto's zijn opgenomen, voorzien van een korte verklaring. Het boekje is bij de schrijver verkrijgbaar.

OVERKOEPELING THERMEN

Ongetwijfeld heeft u reeds vernomen dat het gemeentebestuur van Heerlen besloten heeft nog dit jaar te beginnen met de overdekking van de thermen. Dat de plannen eindelijk verwezenlijkt kunnen worden is voor een niet gering deel te danken aan een schenking van D.S.M. van 2 miljoen, terwijl er ook een subsidie door het rijk is toegezegd van 1 miljoen in het kader van de D.A.C.W. (Dienst aanvullende cultuurtechnische werken). In het communiqué dat de gemeente in januari 1975 heeft uitgegeven worden de redenen opgesomd om met dit thermenproject te beginnen.

1. cultuur-historische waarde van dit Romeinse badgebouw
2. stimulering van de bouwactiviteit in verband met de toenemende werkeloosheid in die sektor
3. verbetering van de infra-struktuur van het gebied omdat verwacht mag worden dat vele tienduizenden toeristen jaarlijks de thermen zullen bezoeken.

Voor u als bezoeker van de dienst is het interessant te weten wat er in het nieuwe gebouw mogelijk zal zijn.

Allereerst natuurlijk de thermen. Er komt een omloop om de thermen op hetzelfde niveau als het badgebouw. Daarnaast komt er 3 meter boven de thermen een loopbrug zodat u straks een overzicht kunt krijgen van het geheel. Deze loopbrug geeft toegang tot de museumzalen. Eindelijk zullen we nu in de gelegenheid zijn ook iets van het Middeleeuwse Heerlen te tonen, hetgeen in het huidige gebouw – wegens plaatsruimte – niet zo mogelijk is als we dat graag zouden wensen. En dat Heerlen ook in de Middeleeuwen iets te bieden had wordt dit jaar treffend geïllustreerd met de viering van het 750 jarig bestaan van het landsfort. Daarnaast komt er een expositieruimte voor wisselende tentoonstellingen, een diazaaltje voor het bekijken/beluisteren van een diaklankbeeld, een ruime leeszaal voor archief- en literatuuronderzoek, een aula in verband met de lezingen en tenslotte een restaurant met terras. Deze publieke ruimten zijn zo geprojecteerd dat zij ook voor gehandicapten toegankelijk zullen zijn. Wij hopen dat het 100-jarig bestaan van het museum in 1977 gevierd zal kunnen worden in het centrum van het oude Coriovallum.

LEZINGEN L.G.O.G.

Op 27 februari sprak bij gelegenheid van de jaarvergadering van de kring Heerlen de heer Nic. H. M. Tummers over het onderwerp „Moderne architectuur in Heerlen sinds de opkomst van de mijnstreek”. Hij liet een aantal architecten, die aan Heerlen mede het huidige aanzien gaven, de revue passeren. Gebruik makend van dia's toonde hij de fraaie en ook minder fraaie gevels, die Heerlen rijk is.

Op 20 maart hield de heer M. Meerman uit Kerkrade een dia-voordracht over „Geologische en geografische waarnemingen in het stroomgebied van de Geul”. De aanwezigen voerden samen met de spreker een verkenning uit van het riviertje vanaf de bronnen in België tot aan de uitmonding in de Maas. Beide avonden was de zaal tot de laatste plaats bezet.

VERGADERINGEN LAND VAN HERLE

In de werkgroepvergadering van 6 januari sprak dr. C. Damen over „De diplomatieke carrière van Arnold Adriaan van Hoensbroek”. Op 3 maart gaven de heren Van Hommerich en Corten een uiteenzetting over „Heerlen 750 jaar landsfort” voor dezelfde werkgroep. Op 30 januari hield Het Land van Herle de jaarvergadering waarbij als spreker uitgenodigd was ir. C. E. M. P. Raedts, die een zeer interessante uiteenzetting gaf van de invloed van Ir. Lely op het gebeuren in de mijnstreek rond de eeuwwisseling. Hij maakte de toehoorders duidelijk, dat Ir. Lely die vaak slechts genoemd wordt in verband met de drooglegging van de Zuiderzee ook van zeer grote betekenis is ge-

geweest voor de Limburgse mijnindustrie. De heer Raedts wees er op, dat speciaal de verkleining van de Duitse invloed bij de kolenwinning te danken is aan Ir. Lely.

. . . . . zonder woorden . . . . .

LAATSTE STEENKOOL

In het gemeentelijk museum heeft naast de eerste steenkool, die in 1898 werd gedolven, het laatste stuk steenkool een plaats gekregen.

Blijkens de oorkonde werd dit stuk antraciet op 31 december 1974 gedolven uit laag VII, ook genaamd Groot en Klein Mûlenbach, gelegen in de concessie Oranje-Nassau.

Het stuk werd met de laatste kolentrein op de 250 m.-verdieping van de zetel Oranje-Nassau Mijn I vervoerd en door schacht III opgetrokken naar de bovengrondse werken.

Op genoemde datum werd de kolenwinning beëindigd. Zie de kroniek in dit nummer.

KRONIEK

1974

- 13 nov. Officiële opening van het verbouwde Heerlense „Glaspaleis” aan de Bongerd door loco-burgemeester ir J. C. Schlösser.
- 15 nov. Openstelling nieuwe huisvesting verkeersbureau van de Vereniging voor Vreemdelingen Verkeer (V.V.V.) Heerlen op het Burgemeester van Grunsvenplein, door de loco-burgemeester van Heerlen.
- 22 nov. Bekendmaking door hoofddirectie DSM van vijfjarenplan (1975-1979) met een totaalinvesteringsbedrag van circa 5,5 miljard gulden, waarvan iets meer dan 1,8 miljard gulden voor Limburg.
- 28 nov. Afscheid van ir A. Hellemans, hoofddirecteur van DSM, i.v.m. pensionering.
- 28 nov. Officiële opening nieuwe groente-, fruit- en aardappelenhal op de grosiersmarkt te Heerlen, Voskuilenweg, door Heerlens burgemeester.
- 30 nov. Uitreiking aan oud-loco-secretaris J. H. Merkelbach Heerlen, van versierselen behorend bij de onderscheiding „orde van verdiensten” van de Federatie van Heerlense carnavalsverenigingen.
- 6 dec. Werkbezoek van staatssecretaris Jan Schaefer van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening aan Heerlen, waarbij hij mededeling doet van eerste rijksbijdrage ad ruim 20 miljoen gulden voor sanering mijnterreinen in het Oostelijk Mijngebied.
- 6—12 dec. Fototentoonstelling „Wonen en werken op het mijnterrein”, ingericht door het Stadsgewest Oostelijk Mijngebied, in de stadsschouwburg van Heerlen.
- 7 dec. Afscheid van P. A. H. M. Peeters, vele jaren bestuurslid en geruime tijd voorzitter en sekretaris van de woningvereniging Hoensbroek.
- 12 dec. Promotie van J. P. S. van Neerven uit Schaesberg, voormalig directeur/hoofdredacteur van het Limburgs Dagblad, tot doctor in de economische wetenschappen aan de Katholieke Economische Hogeschool in Tilburg op het proefschrift „Marketing in het dagbladbedrijf”.
- 15 dec. Officiële ingebruikname nieuwe gebouw voor samenkomst van het Apostolisch Genootschap in Heerlen aan de Meezenbroekerweg.
- 16—23 dec. De Regionale Omroep Zuid besteedt in haar programma's aandacht aan de grootste omwenteling die Limburg meemaakte: het verdwijnen van de steenkolenmijnen.
- 20 dec. Beëindiging steenkoolproductie mijnzetel Julia van de particuliere mijnonderneming Laura & Vereeniging te Eygelshoven.
- 20 dec. Viering door Hogeschool voor Theologie en Pastoraat in Heerlen, Olie-molenstraat 60, van officiële rijkserkenning als hogeschool.
- 27 dec. Afscheid van Sittards burgemeester H. M. J. Dassen, oud-Heerlenaar, i.v.m. pensionering; hij wordt benoemd tot ere-burger van de stad.
- 31 dec. Beëindiging kolenwinning door de Oranje-Nassau Mijn I in Heerlen; het laatste brok in Limburg gedolven steenkool wordt door directeur ir G. B. Debets van de O.N. Mijnen in het stadhuis overhandigd aan het College van Burgemeester en Wethouders van Heerlen, waarna overbrenging hiervan volgt naar de Gemeentelijke Oudheidkundige Dienst.
- 31 dec. Aanvang actie „De Thermen open, nu of nooit” op initiatief van het Limburgs Dagblad, Heerlen.

- 1 jan. Aanvang feestviering bij gelegenheid van „Heerlen 750 jaar Landsfort”.
- 1 jan. Heerlens bevolking liep tussen 1 januari 1974 (72.989) en 1 januari 1975 (72.254) terug met 735 personen.
- 2 jan. Tentoonstelling „Gebrook en Hoensbroek”, oude en nieuwe foto's en ander materiaal, in het slotgebouw van kasteel Hoensbroek tot 2 febr.
- 4 jan. Jan van Dooren (Jan I) wordt uitgeroepen tot stadscarnavalsprins van Heerlen.
- 7 jan. Besluit van DSM tot beschikbaarstelling van een bijdrage ad 2 miljoen gulden voor het Heerlense Thermenproject, dit bij wijze van vervroegde jubileumgift i.v.m. 75-jarig bestaan van de onderneming in 1977.
- 10 jan. Officiële heropening vernieuwde ruimten van de Gemeentelijke Oudheidkundige Dienst Heerlen, Orpheusstraat 2, door loco-burgemeester ir J. C. Schlösser.
- 11—12 jan. De Gemeentelijke Oudheidkundige Dienst Heerlen wordt op de „open huis”-dagen bezocht door 797 personen.
- 13 jan. Aanvang afbraak markante gebouw hoek Akerstraat-Putgraaf, Heerlen, waarin als eerste de Vroedvrouwenschool was gehuisvest.
- 15 jan. De dansgroep van de Heerlerheidse carnavalsvereniging „De Bokkeriejesj” verzorgt tot 13 febr. een aantal uitvoeringen in Canada.
- 16 jan. Officiële opening tentoonstelling van werken van de Heerlense kunstenaar Theo Lenartz in het Glaspaleis aan de Bongerd, Heerlen, door wethouder P. H. F. Masthoff.
- 19 jan. Overlijden van F. J. Satijn, directeur Gemeentelijke Accountantsdienst Heerlen, in de leeftijd van 59 jaar.
- 24 jan. Officiële opening Middelbare Horecaschool in een tijdelijke huisvesting aan de Promenade in Heerlen door Heerlens burgemeester.
- 31 jan. Opening en inleiding tentoonstelling van de in Parijs wonende en werkende schilder Corneille (Cornelis Willem Beverloo) in Heerlens raadhuis door S. de Gorter, cultureel attaché in de rang van gevolmachtigd minister aan de Nederlandse Ambassade in Parijs.
- 31 jan. Afscheid van ir R. Haverschmidt, directeur Mijschool Heerlen, i.v.m. pensionering.
- 7 febr. Eerste spade voor bouw tijdelijke paviljoens voor het Centraal Bureau voor de Statistiek in Heerlen, Sittarderweg, met tweegrepige schop door Heerlens burgemeester en C.B.S.-directeur H. Nanninga.
- 13 febr. Mr M. H. J. S. van de Wiel, oud-secretaris van de gemeente Heerlen, op 72-jarige leeftijd overleden.
- 22 febr. Installatie van G. G. A. Vandenbooren, kapelaan parochie H. Hart van Jezus, Schandelen-Heerlen, als pastoor van de H. Montfortparochie in Hoensbroek.